

Захожай З.В.

<https://orcid.org/0000-0003-2860-5135>

Таврійський національний університет імені В.І. Вернадського

Доценко В.О.

<https://orcid.org/0000-0003-1131-1675>

Український державний університет імені Михайла Драгоманова

Жолоб М.П.

<https://orcid.org/0000-0003-0745-8412>

Український державний університет імені Михайла Драгоманова

ЄВРЕЙСЬКІ ПЕРЕСЕЛЕНЦІ-КОЛОНІСТИ ПІВДНЯ УКРАЇНИ У 1920-ТІ РР.

Стаття присвячена комплексному аналізу життя, соціально-економічного становища та повсякденних практик єврейських переселенців-колоністів у південних регіонах підрадянської України впродовж 1920-х років. На основі широкого кола архівних матеріалів, опублікованих джерел та наукової літератури розкрито особливості реалізації радянської політики переселення єврейського населення зі штетлів колишньої смуги осілости до сільськогосподарських районів Півдня України та Криму. Висвітлено мотиви участі єврейського населення у переселенському русі, умови переїзду та первинного облаштування на нових землях, а також труднощі господарської діяльності, зумовлені браком матеріальних ресурсів, досвіду сільськогосподарської праці, несприятливими природно-кліматичними умовами та посухами другої половини 1920-х років. Проаналізовано характер взаємин між переселенцями і місцевим селянством, зокрема конфлікти на соціально-економічному та етнокультурному ґрунті, а також процеси поступової нормалізації контактів і формування міжетнічної взаємодії. Значну увагу приділено ролі радянських та партійних органів, зокрема ТЗЕТу й КОМЗЕТу, у контролі за переселенськими колективами, організації культурно-освітньої роботи та впровадженні антирелігійної політики. Показано, що через мережу шкіл, хат-читалень, сільбудів і Будинків переселенців здійснювався ідеологічний тиск, спрямований на трансформацію традиційної соціальної та релігійної свідомості єврейського населення. Зроблено висновок, що процес переселення і адаптації єврейських колоністів мав суперечливий характер і супроводжувався значними соціальними, економічними та психологічними труднощами. Перехід до сільського способу життя став для більшості переселенців радикальним зламом звичного укладу штетла і призвів до поступового розмивання культурно-релігійної ідентичності. Згортання політики коренізації, початок суцільної колективізації та зміна пріоритетів радянської національної політики у другій половині 1930-х років зумовили припинення програми єврейського землеоблаштування та завершення експерименту радянської єврейської колонізації єврейського населення через залучення до сільськогосподарської праці.

Ключові слова: євреї, сільське господарство, переселення, компартійні органи, Південь України.

Постановка проблеми. Актуальність дослідження зумовлена необхідністю поглибленого вивчення повсякденного життя та соціального досвіду єврейського населення підрадянської України у міжвоєнний період. Попри наявність значного масиву праць, присвячених радянській національній політиці та програмам єврейського

землеоблаштування, поза належною увагою дослідників тривалий час залишалися питання адаптації переселенців до нових соціально-побутових і господарських умов, міжетнічної взаємодії на локальному рівні, а також впливу радянських практик на трансформацію культурно-релігійної ідентичності єврейських колоністів. Особливої

ваги набуває аналіз переселенської кампанії 1920-х років у контексті формування поліетнічного простору Півдня України, де стикалися різні моделі господарювання, культурні традиції та соціальні практики. Дослідження повсякденності єврейських переселенців дозволяє відійти від суто інституційного підходу до вивчення радянської національної політики й розкрити її реальний вплив на життя конкретних соціальних груп.

Звернення до цієї проблематики є також важливим у сучасних умовах переосмислення історичного досвіду співіснування етнічних спільнот в Україні, осмислення наслідків державної політики примусової соціальної та культурної трансформації, а також подолання ідеологізованих стереотипів радянської історіографії. У цьому контексті дослідження єврейських переселенців Півдня України у 1920-х роках сприяє більш повному та збалансованому розумінню історії національних меншин і механізмів взаємодії влади та суспільства в умовах тоталітарного режиму.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Дослідженням питань реалізації компартійними органами програми переселення євреїв у південні райони України та Кримський півострів займалися як вітчизняні, так і закордонні науковці [1; 2; 3; 8; 13; 23] Їх переважно цікавили причини та особливості створення єврейських сільськогосподарських районів та колоній в регіоні, як співвідносились програма з землеоблаштування євреїв смуги осілості з програмою переселення євреїв на Далекий Схід Російської Федерації та створення там Єврейської автономної області. Деякі дослідники, зокрема Г.М. Кондратюк, В.С. Орлянський [10; 16] розглядали програму переселення євреїв як складову частину процесів коренізації та радянської націоналізації, які реалізовували компартійні органи в 1920-ті – на початку 1930-х рр. Однак питання облаштування євреїв у новостворених колоніях, їх адаптація у новому соціальному та господарському середовищі залишалось малодослідженим.

Постановка завдання. Метою статті є спроба показати життя та особливості облаштування єврейських переселенців у південних регіонах підрадянської України упродовж 1920-х років, визначити особливості стосунків переселенців з місцевою владою, євреями-колоністами та місцевим населенням.

Виклад основного матеріалу. На початку 1920-х років євреї зайняті у сільськогосподарському виробництві в Україні складали лише декілька відсотків від усього іншого економічно активного єврейства. Більшість із них проживали

в сільськогосподарських колоніях створених упродовж XIX ст. царськими урядовцями.

Рух за перехід євреїв до занять сільським господарством і переселення на Південь України і Крим розпочався на початку 1920-х рр. На початку це була власна ініціатива євреїв українських містечок Правобережної України. В 1924 р. до руху долучилась і влада. Компартійні органи розробили програму переселення, яка мала розрядити напружену економічну ситуацію, що склалась у єврейських містечках колишньої «смуги осілості». Згідно резолюції Наркомзему України від 1 січня 1923 року, для переселення в межах України виділялося 1,420 млн. десятин землі, із них 963 тис. десятин виділялися в Одеській губернії, 370 тис. десятин в Катеринославській і 69 тис. в Донецькій. На Кримському півострові для прийому переселенців виділялося 400 тис. десятин [15, с. 36].

До переселення долучались бідні євреї містечок, які вірили у ідею покращення власного життя у новому регіоні. Переїжджали великими родинами, беручи на нові місця свій нехитрий скарб та власні робочі руки. На нових місцях їх чекали переважно цілинні землі, відсутність мінімальних побутових зручностей, а в деяких випадках і питної води. «Суворо нас зустріла земля», – розповідав житель селища Ларинське на Криворіжжі. «Земля була твердою й упертою, а ми малосилі були і недосвідчені. Деякі легкодухі люди не витримували іспитів, здавали позиції й тікали з тих неласкавих місць назад до містечок. а більшість, міцно стиснувши зуби, уперто копали землянки. Так і жили перший час, мов справжні кроти не на землі, а під землею» [12, с. 19]. Яскраво змалював землі, виділені для переселення В. Маяковський, який з групою радянських письменників відвідав переселенські фонди Криму та Південної України. Він писав:

И голод в ухо орал: – Земля!

Земля и труд, или смерть!

Ни моря нет, ни куста, ни селеньица,

Худшее из худших мест на Руси

Место, куда пришли поселенцы

Палаткой вздув паруса парусин.

Эту пустыню в усердии рьяном

Какая жрала саранча?

Солончаки сменялись бурьяном,

И снова шел солончак!

Кто смерит каторгу их труда [11, с. 91–92].

Для вирішення питань з питною водою тільки протягом 1926–1927 рр. працівниками Всеукраїнського ТЗЕТу було викопано 49 нових колодязів

та 4 ставки, що дозволило дещо покращити проблему водопостачання переселенських фондів Півдня України. Але проблема все ж залишилась до кінця не вирішеною [7, с. 164].

Крім того між поселенцями та місцевим населення досить часто складались недобрі, іноді ворожі стосунки. Будучи міським жителями й ідентифікуючи себе, у першу чергу, з міською культурою, переселенці стали культивувати саме її. Почали займатися ремеслами та кустарювати як у містечках, не проявляючи особливого завзяття до хліборобської справи. Це викликало непорозуміння і дратувало жителів сусідніх сіл та колоній, які не розуміли, нащо держава витрачає кошти і земельні ресурси [6, с. 94].

Єврейський письменник П. Гішбейн відвідавши найстарішу єврейську колонію Сейдеменуха (Калініндорф) був розчарований тим, що старі колоністи, чії родини вже у кількох поколіннях перетворювали степ на продуктивну оброблювальну землю, загалом не вітали новоприбульців зі штетлів. Деякі зі старожилів навіть думали, що нові переселенці можуть привезти з собою клімат свого попереднього середовища, а отже, вважали їх відповідальними за місцеву посуху. Інші старожили були менш забобонними, проте чимало хто з них побоювався, що влада забере їхні землі, аби наділити ними нових поселенців [5, с. 148].

У своїй роботі дослідник єврейського селянства О. Мицюк зазначає, що під Кривим Рогом 8 лютого 1926 р. селяни напали на новоприбулих переселенців, що жили в землянках, побили їх, зіпсували майно. В одному з єврейських поселень Криму відбулася сутичка між місцевими селянами і єврейськими колоністами. Селяни розгромили культурні установи єврейської общини. Кілька колоністів поранено. Винного в погромі селянина Пахомова притягнуто до відповідальності. В селі Запиту біля Маріуполя встановлено факти масового побиття селянами євреїв-колоністів під час виїзду на роботу [14, с. 150–151].

У 1928 р. неврожай на Україні привів до нових конфліктів між єврейськими переселенцями і місцевими селянами. В районі села Покрівське на Запоріжжі, в колоніях «Михайл Калінін» і «Успенська» вдень натовп селян розгромив поселення колоністів, забрав увесь мертвий і живий реманент [14, с. 150].

Поступово відносини нормалізувались. Люди притирались один до одного, знаходили спільні теми для дискусій, родичались. Формування особистих стосунків супроводжувалось появою здорової конкуренції: порівняно

з українцями, євреї виділялися більш вдалою здатністю до комерції. Селяни отримували від колишніх кустарів та ремісників якісні товари повсякденного вжитку, новоприбулі допомогу в організації свого господарства. Найбільше ілюструє стосунки між євреями і місцевим людом опис Сталіндорфського районного базару. Сюди місцеві та мешканці довколишніх сіл звозили продукцію для продажу. Саме тут відбувалася найактивніша культурна дифузія. Євреї торгували дрібним крамом, українці – насінням, квасолею, птицею, німці – молоком, сметаною маслом та м'ясом. Усе це розміщувалося на вузьких прилавках і кожного базарного дня торгівлю відкривали суперечки та лайки за торгіві місця. Між собою євреї «жиркотили» на ідиш, а щойно підходили до українських продавців, плавно переходили на російську. Це часто викликало сміх, адже словниковий запас російської мови не завжди дозволяв дослівний переклад українською [6, с. 100].

Сформовані нашвидкуруч єврейські переселенські колективи не могли вижити на нових місцях через непідготовленість до сільськогосподарської праці. Переїжджали в основному збіднілі колишні єврейські крамарі, кустарі та ремісники, які у містечку ледве виживали. Про бідність переселенців йшлося у доповідній записці КОМЗЕТу від 4 квітня 1927 р.: «дуже гостро стоїть питання з продовольством. До 50 % переселенців, що приїжджають зі своїми сім'ями, не мають засобів навіть заплатити 4–5 крб. в місяць за квартиру. Нові поселенці за кілька карбованців змушені були винаймати землянки у жителів, які за два-три роки перебування в колонії спромоглися звести повноцінне житло [4] Простежується, що економічне становище переселенців погіршилося, переселенці, що приїжджають після того, як вони пережили зиму, виглядають замученими, без господарств, в ряді випадків навіть розпродали своє майно, щоб прогодуватися [18, арк. 33].

Нашвидкуруч створені колективи не були монолітними. Тут збирались не підготовлені до колективної праці на землі люди, тому при виникненні перших труднощів новостворені переселенські колгоспи розпадались. Органи влади, що відповідали за переселення на місцях, нехтували розпорядженнями Наркомзему про першочерговий виїзд сімей, в яких троє членів сім'ї були працездатними. До конфліктів між переселенцями призводила і владна політика по залученню до переселенських колективів як більш заможних переселенців, так і частини незаможних (за них було обіцяно внести 500 крб.), що призводило

до конфліктів між ними на місцях розселення. Заможні родини вимагали повернення обіцяних державою коштів за бідних переселенців. Через їх відсутність бідних переселенців виключали з колективів, а їх місця займали платоспроможні.

Нові переселенські села зводились як за державний кошт, так і завдяки фінансуванню проекту іноземними благодійними організаціями. Основним іноземним спонсором програми була американська філантропічна організація «Джойнт» та її представництво в СРСР «Агро-Джойнт». Нові єврейські села значно відрізнялись від сусідніх сіл: вони будувались за чітким планом з рівними та симетричними вулицями, однотипними будинками покращеного планування та якості. Упродовж 1924–1930 рр. на Півдні України побудовано 30 нових єврейських сіл. У них будинки були якісні, хоча й однотипні, акуратно вибілені та огорожені колючим дротом. Поряд з ними росли садки та виноградники. У деяких селах будинки будувались за зразком міських. Вони мали дві-три кімнати з великими вікнами, що викликало занепокоєння у приїжджих, оскільки їх опалення було досить дорогим. «З'їдає всю соломку, – скаржилися переселенці, – доводиться переходити на вугілля». Під одним дахом із житловими кімнатами перебували і стайні. Садиби мали дерев'яну огорожу, На подвір'ї розташовувались хліви, льохи, скирти соломи. Однак більшість будинків мали примітивний, неприглядний вигляд: недбало вкриті соломою сірі брудні хати із «кізяковими стінами» [4].

Життя у єврейських селах було важким. Не вистачало обігових коштів, посівного матеріалу, палива. Важку економічну ситуацію ще більш ускладнила посуха 1928 р. Посуха супроводжувалась пожежами, мором худоби. В липні 1928 р. під час сухого літа виникла пожежа в с. Дзівовки. У вогні загинуло майно і будинки 67 єврейських переселенських сімей. УкрТЗЕТ, провівши економічне обстеження жителів села, разом з Сільбанком виділив на закладку нового селища 60 тис. крб. безпроцентного кредиту [19, арк. 146].

Посуха 1927–1928 рр. спричинила голод серед євреїв Півдня України. Професійно не підготовлені єврейські переселенці на місцях розселення не могли у перші роки зібрати великий урожай. Виділених державою коштів вистачало тільки на перші місяці господарювання після переїзду, а перезимувати євреї вже не могли. Місцеві органи влади не охоче допомагали переселенцям. Вони не могли вирішити навіть проблеми місцевого селянства, не говорячи про новоприбулих. У листі Всеукраїнського ТЗЕТУ до ЦК КП(б)У від 5 травня

1928 р. зазначалося: «Становище в степу склалося тяжке для всієї селянської бідноти. Але для бідноти нових єврейських сіл становище ще більш тяжке тому, що в них немає ніяких резервів на селі, а в українських селян єврейські переселенці зараз не можуть дістати хліба» [22, с. 75].

Ситі та забезпечені переселенці дивились тільки з ілюстрацій радянських агітаційних брошур та газет, на яких були змальовані «потьомкінські єврейські села» і не було жодного слова про проблеми переселенців. Зокрема, Вендров [2; 3] у своїх статтях про життя єврейських селян-колоністів змалював ситих переселенців з гарними будинками, клубами, які дякують радянській владі. Про економічні проблеми, голод та недорід в них не було написано й слова.

Найбільші проблеми виникли в тих переселенських господарствах, куди єврейські колективи прибували влітку і восени 1927 р., а не ранньою весною, як планувалось. Затримка державного фінансування організації перевезення переселенців взимку 1927 р. призвела до того, що новоприбулі не встигли провести необхідні посіви на своїх наділах. В них перших розпочався голод. Для пом'якшення ситуації в колоніях організовувались безкоштовні обіди і централізоване постачання фуражу. Фінансування голодуючим надходило від місцевих виконкомів та громадських організацій. Єврейські колонії Гуляйпільського району отримали на організацію обідів 200 крб. від місцевого виконкому 84 крб. від Червного Хреста та 1200 крб. від Всеукраїнського ТЗЕТу. Старі єврейські колонії округи виділили новоприбулим продукти харчування і паливо [16, с. 84]. Крім збору і передачі продовольчо-фуражної допомоги, громадськість вживала заходів по організації їх заробітків в осінньо-зимовий період. Лише через наявність невеликої кількості переселенських колгоспів упродовж 1928 року ситуацію вдалося виправити.

В 1928 р. центральне правління ТЗЕТу розробило першу п'ятирічну програму розвитку культурного обслуговування єврейських переселенців. В ній наголошувалося на повному охопленні до кінця п'ятирічки всіх дітей шкільного віку шкільною мережею зі спеціальними шкільними будинками; на будівництві спеціальних будинків для хат-читалень за нормами Наркомпросу та обладнання в них червоних куточків; на створенні спеціалізованих шкіл селянської молоді у співвідношенні одна школа на 200 чоловік; на створенні мережі лікнепів з такою умовою, щоб до кінця п'ятирічки ліквідувати безграмотність серед

дорослого населення; на проведенні кіно-радіофікації всіх єврейських селищ; на сприянні розвитку театраль-но-художнього виховання переселенців (сприяння драмгурткам у створенні репертуару), а також на створенні мережі дитсадків, дитячих майданчиків та інших закладів дошкільного виховання [19, арк. 13].

У нових переселенських селах влада активно проводила ідеологічну роботу. В поселеннях не дозволялось створювати жодних культурних споруд. Їх місце займали хати-читальні, сільбуду та сільські клуби. У єврейській колонії Приютній Запорізького округу існували сільбуд та бібліотека, що мала на балансі 400 книг єврейською та російською мовами і яка виписувала декілька єврейських газет. Для роботи в сільбуді цієї колонії євсекція при Запорізькому окружкомі КП(б)У направила двох осіб, одного партійного і одного комсомольського активіста [16, с. 126].

Робота сільбудів і хат-читалень велася з урахуванням особливостей переселенців, здебільшого кустарів і крамарів, зі своєю життєвою психологією та звичками, які, на думку компартійних органів, потрібно було змінювати на нову робітничо-селянську свідомість. Створювались і Будинки переселенців. Будинки виконували функцію форпосту в агітаційній роботі з єврейськими переселенцями. В дні релігійних свят при будинках працювали лекторії, проводились вечори осередків Товариства Войовничих Безвірників. При будинках існували каси допомоги переселенцям. Перший такий Будинок було відкрито в Херсоні 27 квітня 1926 р [20, арк. 56]. У 1927 р. при Будинку переселенців запрацювала безкоштовна юридична консультація. Наступного року відкрилось екскурсійне бюро, яке організовувало екскурсії до міста для дітей переселенців, діяли культурно-освітні гуртки. Під час літніх канікул при Будинку переселенців студенти педагогічних вузів працювали з дітьми [17, арк. 61]. Аналогічні Будинки переселенців були відкриті в Калініндорфі, Сталіндорфі, Ново-Златопілля, Дніпропетровську.

В школах і колгоспах проводилась активна антирелігійна пропаганда. В 1930 р. ТЗЕТ провів серед переселенських артільей 50 зборів. Збори проводили в дні релігійних свят. В Пасхальну неділю тзетівці збирали кошти на літак «Біробіджан» та на єврейську тракторну колону. Того ж року в день Рашамону (єврейський Новий рік) ТЗЕТ провів жіночу конференцію. 13 жовтня в день свята Йяш-Кілура, в Білій Церкві Союз Войовничих Безвірників провів великий карнавал, в якому прийняло участь 5 тис. чоловік [18, арк. 67].

Паралельно відкривались школи та пункти лікнепу. В 1925 р. школи для дорослих діяли в єврейських колоніях Межиріч, Привітна, Розкошна, Весела, Красносілка Гуляйпільського району. Навчання в них проводилось як російською мовою, так і на їдиш. Навчання у школах лікнепу тривало 3–5 місяців. Заняття в Веселівській школі малописьменних та Красносільській школі для неписьменних проводилось щоденно у вечірній час, а в Розкошенській школі для малописьменних – чотири рази на тиждень [9, с. 173].

Освітою були охоплені і єврейські підлітки. У селах створювались пункти ліквідації неписьменності серед підлітків, в яких спільно навчались як місцеві діти, так і діти переселенців віком від 11 до 15 років. Заняття у них проводились переважно українською мовою. В школах, у відповідності з ідеями радянської педагогічної науки про необхідність поєднання освіти з комуністичним колективним, діяли дитячі виконкоми, шкільні кооперативи, санітарні, господарські та культурні комісії.

При школах працювали їдальні, де діти з найбідніших родин мали можливість отримувати безкоштовні обіди. Їх оплачували коштом громадськості. Упродовж січня-липня 1929 р. в колонії Розенфельд Одеське відділення ТЗЕТу спільно з місцевим відділенням Червоного Хреста харчувало 50 єврейських школярів, іншим 50 учням школи за рахунок товариства надавали безкоштовні пайки [19, арк. 16].

Упродовж 1929 р. у Кривому Розі гарячі обіди отримували 90 % дітей переселенців. На кошти громадськості місцевий Райвиконком придбав єврейським школярам із бідних родин 100 пайків. Для Херсонського інтернату Всеукраїнський ТЗЕТ придбав продуктів для організації харчування протягом навчального року 112 дітей [19, арк. 1].

Більшість єврейських жінок працювали у полі та доглядали артільну чи колективну худобу. Частина працювала на виноградниках. Більш освічені знайшли роботу у дитячих яслах, школах, сільбудах чи бібліотеках. Їм, як і їх чоловікам бракувало сільськогосподарських знань і вмінь та енергії до сільського життя. Жінки не лише були більш прив'язані до своїх домівок у штетлах (які подобалися їм значно більше вкритих соломною та глиною будинків ОЗЕТ, побудованих за моделлю традиційних татарських чи українських хатинок), а й відчували значно більшу відразу до того, щоб їх чоловіки і діти ставали селянами, які ті неєвреї, котрі були їхніми клієнтами в магазинах і на ринках у штетлі [5, с. 147] Відповідно до традицій, єврейські жінки із заможних родин не працювали

в колгоспах, вони брали участь лише у сезонних роботах по збору врожаю винограду. Це викликало невдоволення серед місцевого жіноцтва. До того ж, українських жінок наймали домашніми прибиральницями, кухарками та на різні сільськогосподарські роботи, що зумовлювало появу жартів та анекдотів, які ширилися за закритими дверима («В тьоті Беті у буфеті продається газ-вода», «Умный, как у Бети Фима», «тумбала-тумбала-тумбалалайка – порвані чоботи, драна куфайка» тощо) [6, с. 98].

Висновки. Отже, процес переселення і адаптації євреїв до нових соціально-побутових та господарських умов сільського життя проходив досить складно. Новоприбулі опинялись у чужому для них

середовищі, яке вимагало від них жорстких реакцій, пов'язаних з напруженням всіх внутрішніх фізичних та моральних сил. Переселенець опинявся у новому світі, який був протилежним його традиційному світу правобережного штетла. У нових поселеннях колоніст, потрапляв під жорсткий ідеологічний пресинг з боку компартійних органів та місцевих радянських активістів, поступово втрачаючи власну культурно-релігійну ідентичність. Процес поступового етнічного розмивання, яку проводили компартійні органи, посилювався з початком колективізації та згорання процесів коренізації. В другій половині 1930-х рр. програма радянської євреїв через їх перехід до занять сільським господарством була повністю згорнута.

Список літератури:

1. Бренер И. С., Заремба А. В. Биробиджанский проект в научных исследованиях. Ценности и интересы в истории Еврейской автономной области. Киев: Золотые ворота, 2013. 632 с.
2. Ведров З. По еврейской колониям: Очерк. Харьков, 1927.
3. Гордон И. З. Так возрождается степь. Москва, 1930.
4. Гуменюк В. Житлово-побутові умови національних меншин Півдня України (1920–1930-і рр.) URL: https://www.google.com/url?sa=t&rct=j&q=&esrc=s&source=web&cd=7&cad=rja&uact=8&ved=2ahUKEwio tomq4v7hAhVwsIsKHaUvBcIQFjAGegQIAxAC&url=http%3A%2F%2Fdspace.tnpu.edu.ua%2Fbitstream%2F123456789%2F9160%2F1%2FHumenyuk.pdf&usq=AOvVaw15mn_OE9SIHpnZLUEK-cB
5. Естрайх Г. Культура мовою їдиш. Україна, перша половина ХХ ст. Київ: Дух і Літера, 2016. 320 с.
6. Єврейська національна спільнота в контексті інтеграції українського суспільства: Монографія. Київ: ШІЕНД ім. І.Ф. Кураса НАН України, 2014. 376 с.
7. Журба М.А., Доценко В.О. Шестикутна зірка над полем: Життя і смерть єврейського землеоблаштування в Україні (20-30-ті роки ХХ століття): Монографія. Київ: МП Леся, 2005. 230 с.
8. Козерод О.В. Євреї України в період нової економічної політики: 1921–1929 рр. Київ: СПД Савчина, 2003. 313 с.
9. Козлова И. Документы фонда «Запорожское окружное статистическое бюро» о еврейских учебных заведениях Гуляйпольского района. *Седьмые Запорожские еврейские чтения*. Запорожье, 2003. С. 170–174.
10. Кондратюк Г. М. Національна політика в Кримській АРСР у 20-30 роках ХХ століття. Монографія. Вінниця: Нілан-ЛТД, 2014. 252 с.
11. Кранцфельд Я. «Агро-Джойнт» на Украине. *Истоки*. 1998. № 2. С. 91–92.
12. Кудрявців М. По єврейських колоніях Криворіжжя. *Соціалістична боротьба*. 1929. №1. С. 18–20.
13. Мартин Т. Імперія національного вирівнювання. Нації та націоналізм у Радянському Союзі (1923–1939 роки). Київ: Критика, 2013. 639 с.
14. Мицюк А. Аграризація жидівства України. Прага, 1932.
15. Місінкевич Л. Л. Коренізація і національні меншини Поділля. Київ, 2000.
16. Орлянський В.С. Євреї України в 20-30-ті роки ХХ сторіччя: соціально-політичний аспект. Запоріжжя: ЗГТУ, 2000. 240 с.
17. Центральний державний архів вищих органів влади та управління України (ЦДАВО України). Ф. 571. Оп. 2. Спр. 186.
18. ЦДАВО України. Ф. 571. Оп. 2. Спр. 2.
19. ЦДАВО України. Ф. 571. Оп. 1. Спр. 265.
20. ЦДАВО України. Ф. 571. Оп. 2. Спр. 1.
21. ЦДАВО України. Ф. 505. О. 1. Спр. 236.
22. Чирко Б.В. Національні меншини України (в 20-х – 30-т роках ХХ століття). Київ, 1995.
23. Якубова Л. Повсякденне життя етнічних меншин радянської України у міжвоєнну добу. Київ: Інститут історії України, 2011. 339 с.

Zakhozhai Z.V., Dotsenko V.O., Zholob M.P. JEWISH SETTLERS-COLONISTS OF SOUTHERN UKRAINE IN THE 1920S

The article is devoted to a comprehensive analysis of the life, socio-economic situation and everyday practices of Jewish settlers-colonists in the southern regions of post-Soviet Ukraine during the 1920s. Based on a wide range of archival materials, published sources and scientific literature, the features of the implementation of the Soviet policy of resettlement of the Jewish population from the shtetls of the former settlement zone to the agricultural areas of Southern Ukraine and Crimea are revealed. The motives of the Jewish population's participation in the resettlement movement, the conditions of relocation and initial settlement on new lands, as well as the difficulties of economic activity caused by the lack of material resources, experience in agricultural work, adverse natural and climatic conditions and droughts of the second half of the 1920s are highlighted. The nature of the relations between the settlers and the local peasantry is analyzed, in particular conflicts on socio-economic and ethno-cultural grounds, as well as the processes of gradual normalization of contacts and the formation of interethnic interaction. Considerable attention is paid to the role of Soviet and party bodies, in particular the TZET and KOMZET, in controlling the resettlement collectives, organizing cultural and educational work and implementing anti-religious policy. It is shown that ideological pressure was exerted through a network of schools, reading houses, rural farms and Houses of Resettlement aimed at transforming the traditional social and religious consciousness of the Jewish population. It is concluded that the process of resettlement and adaptation of the Jewish colonists was contradictory and accompanied by significant social, economic and psychological difficulties. The transition to a rural lifestyle was a radical break with the usual shtetl lifestyle for most of the settlers and led to a gradual erosion of cultural and religious identity. The curtailment of the indigenization policy, the beginning of complete collectivization, and the change in priorities of Soviet national policy in the second half of the 1930s led to the termination of the Jewish land management program and the completion of the experiment of Sovietization of the Jewish population through involvement in agricultural labor.

Keywords: Jews, agriculture, resettlement, communist bodies, Southern Ukraine.

Дата першого надходження статті до видання: 20.03.2026

Дата прийняття статті до друку після рецензування: 15.04.2026

Дата публікації (оприлюднення) статті: 01.05.2026